

Sylwia Górzna

Dialog z islamem w nauczaniu papieża Pawła VI

Forum Teologiczne 14, 153-165

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

SYLWIA GÓRZNA

Instytut Historii i Politologii

Akademia Pomorska w Słupsku

DIALOG Z ISLAMEM W NAUCZANIU PAPIEŻA PAWŁA VI

Słowa kluczowe: dialog międzyreligijny, islam, Paweł VI, pokój, Sobór Watykański II.

Key words: interreligious dialogue, Islam, Paul VI, peace, Second Vatican Council.

Schlüsselworte: interreligiöser Dialog, Islam, Paul VI., Friede, II. Vatikanisches Konzil.

Ponieważ Bóg pierwszy rozpoczął zbawczy dialog, bo „On pierwszy nas umiłował? (1 J 4,10) dlatego trzeba, byśmy pierwsi dążyli do dialogu z ludźmi i nie czekali, aż inni nas do tego wezwą¹.

Wprowadzenie

Papież Paweł VI, imię świeckie Giovanni Battista Montini, ur. w 1897 r. w Concesio (Włochy), zm. w 1978 r. w Castel Gandolfo (letnia rezydencja papieża we Włoszech). W 1920 r. otrzymał święcenia kapłańskie². W Rzymie kontynuował studia i tam też podjął pracę w Kurii. Pius XII (pontyfikat w latach 1939–1958) mianował go arcybiskupem Mediolanu w 1954 r., zaś Jan XXIII (pontyfikat w latach 1958–1963) w 1958 r. kardynałem³. Powołany na Stolicę Piotrową 21 czerwca 1963 r.⁴ Od początku pontyfikatu chciał kontynuować linię polityczną swojego poprzednika⁵.

Adres/Address/Anschrift: dr Sylwia Górzna, Zakład Archiwistyki i Studiów Regionalnych, Akademia Pomorska w Słupsku, ul. Arciszewskiego 22A, 76-200 Słupsk, e-mail: sylwiagorzna@wp.pl.

¹ ES 72 (AAS 56 [1964], s. 609–659); por. M. Szulakiewicz, *Dialog i metafizyka. W poszukiwaniu nowej filozofii pierwszej*, Toruń 2006, s. 200.

² S. Chille, *Paweł VI*, w: H. Witczyk (red.), *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, t. 3, Kielce 2000, s. 200.

³ N. Lemaître et al., *Słownik kultury chrześcijańskiej*, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1997, s. 232.

⁴ K. Meissner, *Zapomniana encyklika Wielkiego Papieża*, W drodze 11 (1995), s. 69; zob. T. Michel, M. Fitzgerald (red.), *Recognize the Spiritual Bonds which Unite Us. 16 years of Christian – Muslim Dialogue*, Vatican City 1994, s. 7; M. Gryczyński, *Poczet papieża*, Poznań 2006, s. 246–247.

⁵ L. Ring-Eifel, *Światowa potęga Watykanu. Polityka współczesnych papieża*, tłum. T. Sotowska, Warszawa 2006, s. 121.

Paweł VI uważał, że pontyfikat Jana XXIII oznaczał odnowę katolicyzmu, pojawienie się opatrnościowej zdolności dialogu ze wszystkimi ludźmi w perspektywie ich zbawienia. Twierdził, że Jego poprzednik potrafił dostrzegać elementy pozytywne we współczesnym świecie, a nie tylko negatywne. Po jego śmierci natychmiast ożywił Sobór Watykański II⁶, który wyraził swój szczególny szacunek m.in. w stosunku do islamu, wielbiącego jednego Boga i uznającego ojcostwo patriarchy Abrahama⁷.

Dialog w nauczaniu Pawła VI i na Soborze Watykańskim II

Dopiero Paweł VI nadał rangę dialogowi, wprowadzając go do języka kościelnego. Na otwarcie II sesji Soboru 29 września 1963 r., przywołał go na oznaczenie jednego z czterech celów Soboru⁸. Mówił wówczas o Kościele katolickim, że „sięga wzrokiem” poza horyzont chrześcijaństwa. Przemówienie, zdaniem komentatorów, stanowiło zapowiedź nowej postawy katolików wobec niechrześcijan⁹. Jednym z najważniejszych wystąpień chrześcijańskich była prośba o przebaczenie, z jaką wówczas zwrócił się do braci odłączonych. Po tym wystąpieniu opór wobec *mea culpa* (łac. *moja wina*) zelżał¹⁰.

Podczas czwartej sesji Soboru, 28 października 1965 r., uchwalono bezprecedensowy dokument: Deklarację o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate* (DRN)¹¹. W numerze 3. DRN stwierdza się, że Kościół katolicki z szacunkiem odnosi się do muzułmanów¹², którzy czczą jednego Boga, zaś Jezusa jako proroka¹³. Czytamy w nim, że: „Jeżeli w ciągu wieków wiele

⁶ R. Latourelle, *II Sobór Watykański*, tłum. J. Kalina-Lis, Znak 5 (1999), s. 153.

⁷ J. Orlandis, *Kościół katolicki w drugiej połowie XX wieku*, tłum. P. Skibiński, Radom 2007, s. 60; zob. M. Nazir-Ali, *Conviction and Conflict. Islam, Christianity and World Order*, New York 2006.

⁸ J. Zabłocki, *Kościół i świat współczesny. Wprowadzenie do soborowej konstytucji pastoralnej „Gaudium et spes”*, Warszawa 1986, s. 258–259.

⁹ J. Urban, *Kościół rzymskokatolicki wobec islamu*, w: K. Gładkowski (red.), *Świat po 11 września 2001 r.*, Olsztyn 2003, s. 81–82.

¹⁰ L. Accatoli, *Kiedy papież prosi o przebaczenie. Wszystkie „mea culpa” Jana Pawła II*, tłum. A. Dudzińska-Facca, Kraków 1999, s. 33, 37.

¹¹ Treść tego dokumentu zob. J. Groblicki, E. Florkowski (red.), *Sobór Watykański II Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1986, s. 334–338; zob. S.J. Żurek (red.), *Pokój dla świata. Znaczenie dialogu międzyreligijnego (w kontekście „Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich Nostra aetate Soboru Watykańskiego II”) dla społeczności polskiej i ukraińskiej oraz Kościoła w Europie Środkowowschodniej (1965–2005)*, Lublin 2006.

¹² F. Gioia, *The Catholic Church and Other Religions*, w: W. Teasdale i G.F. Cairns (red.), *The community of religions: voices and images of the Parliament of the World's Religions*, New York 1999, s. 85.

¹³ W. Mysłek, M. Nowaczyk (red.), *Kościół współczesny. Dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II*, Warszawa 1985, s. 205; zob. E.I. Cassidy, *Rediscovering Vatican II. Ecumenism and Interreligious Dialogue: Unitatis Redintegratio, Nostra Aetate*, New York 2005, s. 125–263.

powstawało sporów i wrogości między chrześcijanami i mahometanami, święty Sobór wzywa wszystkich, aby wymazując z pamięci przeszłość szczerze pracowali nad zrozumieniem wzajemnym i w interesie całej ludzkości wspólnie strzegli i rozwijali sprawiedliwość społeczną, dobra moralne oraz pokój i wolność”¹⁴.

Papież podkreślał, że Kościół katolicki musi prowadzić dialog, jednak inaczej powinien zwracać się do całej ludzkości, inaczej do ludzi wierzących w Boga, niezależnie od wyznania, a jeszcze inaczej do chrześcijan odłączonych od wspólnoty. Za nieunikniony warunek wszelkiego dialogu uważał dobrą ludzką wolę¹⁵. W samej religii widział czynnik dialogu Boga z ludźmi, samo Objawienie uważał jakby za dialog¹⁶. Dialog Pawła VI to dużo więcej niż dialog, a w papieskim ujęciu stawał się on źródłem wszystkiego, osią, tajemnicą, sumą myśli, światem możliwości¹⁷.

Według papieża dialog, ogarniając wszystkich ludzi, należy prowadzić w trzech grupach i płaszczyznach: 1) chrześcijanie nienależący do Kościoła rzymskokatolickiego, 2) wyznawcy wszystkich religii niechrześcijańskich, 3) ludzie niewierzący, ateści¹⁸. W drugiej płaszczyźnie wprowadził dalsze rozróżnienie, wymieniając wyznawców religii monoteistycznych, nawiązujących do tradycji biblijnej, a następnie religii politeistycznych. Na pierwszym miejscu mówił o wyznawcach judaizmu, na drugim o wyznawcach islamu, zaś na ostatnim wymieniał wyznawców religii azjatyckich i afrykańskich, pomijając ich nazwy¹⁹. Postrzegał dialog międzyreligijny „jako środek potrzebny do wspólnej działalności dla uzyskania dobrych celów”²⁰.

Warto wspomnieć, że Paweł VI podczas modlitwy *Anioł Pański* mówił o konieczności modlitwy za niechrześcijan, szczególnie za tych, którzy wyprowadzają swoją wiarę od Abrahama i którzy są spokrewnieni duchowo z wiarą chrześcijan: Żydów i muzułmanów²¹. Powiedział, zamykając katechezę, że „Matka Boża z pewnością ich kocha i my powinniśmy modlić się do niej za nich”²². Stwierdzenie, że Maryja kocha muzułmanów, jest bez wątpienia bezprecedensowe²³.

¹⁴ DRN 3.

¹⁵ Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, s. 223.

¹⁶ S. Wilkanowicz, *Dialog od różnych stron*, Znak 12 (1967), s. 1574.

¹⁷ J. Guittou, *Dialogi z Pawłem VI*, tłum. L. Rutkowska, Poznań-Warszawa 1969, s. 180.

¹⁸ W. Mysłek, M. Nowaczyk (red.), *Kościół współczesny*, s. 209.

¹⁹ Ibidem; por. J. Orlandis, *Kościół katolicki*, s. 55.

²⁰ E. Sakowicz, *Dialog Kościoła z islamem według dokumentów soborowych i posoborowych (1963–1999)*, Warszawa 2000, s. 97, przyp. 53.

²¹ E. Sakowicz, *Dialog chrześcijaństwa z islamem w nauczaniu Jana Pawła II*, w: H. Zimoń (red.), *Dialog międzyreligijny*, Lublin 2004, s. 283.

²² Ibidem, s. 283–284, przyp. 63.

²³ Ibidem, s. 284.

Dokumenty Pawła VI

Dokumenty, w których Paweł VI poruszał problematykę dialogu międzyreligijnego, to: List²⁴ apostolski *Spiritus Paracliti* (30.04.1964 r.), List apostolski *Progređiente Concilio* (19.05.1964 r.), encyklika *Ecclesiam suam* (6.08.1964 r.), adhortacja apostolska *Postrema sessio* (4.11.1965 r.), konstytucja apostolska *Panitemini* (17.02.1966 r.), encyklika *Populorum progressio* (26.03.1967 r.), konstytucja apostolska *Regimini Ecclesiae Universae* (15.08.1967 r.), adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi* (8.12.1975 r.).²⁵

Paweł VI w liście apostolskim *Spiritus Paracliti*²⁶ (nr 4–5) wskazywał na konieczność okazywania przez chrześcijan życzliwości wszystkim ludziom, która powinna być wyrażona przez czyny miłosierdzia. Myśli powinny być skierowane ku wszystkim ludziom i narodom, które oddają cześć jednemu, jednemu Bogu²⁷.

Paweł VI ogłosił list apostolski *Progređiente Concilio*²⁸ z okazji powołania Sekretariatu dla Niechrześcijan (1964 r.), przemianowanego w 1988 r. przez papieża Jana Pawła II (pontyfikat w latach 1978–2005) na Papieską Radę ds. Dialogu Międzyreligijnego²⁹. Dokument ten uświadamia, że każdy, kto zamierza zaangażować się czynnie w dialog międzyreligijny, powinien być do niego odpowiednio predysponowany, a rozważa i roztropność powinna iść w parze z kompetencjami i merytorycznym przygotowaniem³⁰.

Ecclesiam suam to encyklika mówiąca o „drogach, którymi Kościół katolicki powinien kroczyć w dobie obecnej przy pełnieniu swojej misji”³¹. Papież stwierdzał w niej, że nikt nie jest obcy sercu Kościoła. Traktowała ona dialog jako obowiązek, który ma wszelkie znamiona uniwersalizmu³². Papież umieścił w niej

²⁴ S. Karczewski, *Jan Paweł II – Encyklopedia Pontyfikatu 1978–2005*, Radom 2005, s. 548 dodaje, że Listy apostolskie to akty zwyczajnej władzy papieskiej, zaś adhortacja (łac. *adhortatio* – upomnienie, zachęta) jest owocem pracy Synodu Biskupów.

²⁵ E. Sakowicz, *Dialog Kościoła z islamem*, s. 82; K. Gładkowski, *Muzułmanie w nauczaniu Magisterium Kościoła*, w: W. Nowak, J.J. Pawlik (red.), *Islam w Europie Wschodniej. Historia i perspektywy dialogu. Materiały Konferencji Naukowej w Olsztynie 26 I 2001 r.*, Olsztyn 2001, s. 77.

²⁶ Tekst listu apostolskiego zob. F. Gioia (red.), *Interreligious Dialogue: The Official Teaching of the Catholic Church (1963–1995)*, Boston 1997, s. 63.

²⁷ Por. E. Sakowicz, *Dialog Kościoła z islamem*, s. 82–83.

²⁸ AAS 56 (1964), s. 560. Treść listu zob. F. Gioia (red.), *Interreligious Dialogue*, s. 63–64.

²⁹ Zob. S. Górzna, *Polityczny wymiar Papieskiej Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego*, Nurt SVD. Kwartalnik Misjologiczno-Religioznawczy 2 (2012), s. 44–60; zob. M.L. Fitzgerald, J. Borelli, *Interfaith dialogue: A Catholic View*, New York 2006, s. 13.

³⁰ Por. T. Michel, M.L. Fitzgerald (red.), *Recognize the Spiritual*, s. 7; E. Sakowicz, *Dialog Kościoła z islamem*, s. 83–84.

³¹ Por. K. Meissner, *Zapomniana encyklika*, s. 69–70; na temat encykliki *Ecclesiam suam* zob. A. Śliwiński, *Ecclesiam suam*, w: R. Łukaszyk (red.), EK, t. 4, Lublin 1983, k. 645–646.

³² J. Wagner, *Katolicyzm żywy*, Warszawa 1968, s. 121–122.

ludzkość w czterech kręgach³³: 1) cały świat, czyli wszyscy ludzie, 2) wierzący w Boga, 3) chrześcijanie innych niż katolickie wyznań, 4) dialog wewnątrzkościelny³⁴. Wskazywała ona, że dzieje zbawienia ludzkiego świadczą o długotrwałym oraz różnorodnym dialogu, który Bóg w sposób przedziwny prowadzi z ludźmi³⁵.

Paweł VI podkreślał w niniejszym dokumencie, że dialog zbawienia ma „płynąć z miłości”, nie może być „ograniczony żadnymi warunkami”, ma „pozostawiać całkowitą wolność” tym, z którymi jest prowadzony, ma być „powszechny”, tzn. prowadzony z każdym, kto chce go nawiązać, „podejmowany z własnej inicjatywy” i nastawiony na długie oczekiwanie swych owoców³⁶. Dialog traktował jako nośnik ewangelizacji świata³⁷. Zwracał z szacunkiem uwagę na „duchowe i moralne wartości znajdujące się w różnych religiach niechrześcijańskich”, wyrażał gotowość współdziałania z nimi, aby rozwijać i strzec „cennych wartości wspólnych w dziedzinie wolności religijnej, braterstwa między ludźmi, wykształcenia, nauki, działalności charytatywnej czy ustroju społecznego”³⁸. Po tej encyklice rozpoczęła się epoka dialogów z udziałem Kościoła, m.in. ekumenicznych, międzyreligijnych, kulturowych, światopoglądowych, politycznych³⁹.

W adhortacji apostołskiej *Postrema sessio*⁴⁰ papież zwracał uwagę na misję Kościoła w świecie współczesnym, ukazaną w świetle nauczania soborowego, zaś w konstytucji apostołskiej *Paenitemini* wprowadził zmiany w dyscyplinie pokutnej, podkreślając, że pokuta odgrywa ważną rolę w życiu wiernych różnych religii⁴¹.

Encyklika *Populorum progressio*⁴² została zaadresowana, podobnie jak *Ecclesiam suam*, do „wszystkich ludzi dobrej woli, poruszała problem dialogu cywilizacji, zaś ważne jest szczere pragnienie zbudowania cywilizacji opartej na solidarności ogólnoludzkiej”⁴³. Ponadto papież wskazywał w niej na „zbyt wielkie

³³ H.S. Ruppert, F. Arinze, *Building bridges. Interreligious dialogue on the path to world peace*, New York 2004, s. 40 dodaje, że w tej encyklice papież użył wizerunku koncentrycznych kół: Chrystus jest w centrum, a w różnych odległościach wokół tego centrum stoją chrześcijanie, monoteistyczne religie i inne religijne przekonania.

³⁴ K.A. Parzych, *Dialog jako metoda ewangelizacji współczesnego świata według Jana Pawła II*, Olsztyn 2000, s. 10–11.

³⁵ J. Urban, *Kościół rzymskokatolicki*, s. 87, przyp. 13.

³⁶ ES, 73–77.

³⁷ W. Mysłek, M. Nowaczyk (red.), *Kościół współczesny*, s. 23.

³⁸ ES, 108; zob. W. Mysłek, *Spółeczno-polityczna doktryna kościoła papieża Jana XXIII i Pawła VI*, Warszawa 1988, s. 447.

³⁹ A. Skowronek, *Bogactwo wielości w Kościele*, *Więź* 7 (2003), s. 79; tekst encykliki *Ecclesiam suam*, zob. Jan XXIII, Paweł VI, Jan Paweł II, *Encykliki*, Warszawa 1981, s. 81–114; nauczanie Pawła VI w *Ecclesiam suam* zob. F. Gioia, *The Catholic Church*, s. 85–87.

⁴⁰ Treść adhortacji zob. F. Gioia (red.), *Interreligious Dialogue*, s. 79.

⁴¹ E. Sakowicz, *Dialog Kościoła z islamem*, s. 90–91.

⁴² Zob. AAS 59 (1967), s. 257–298.

⁴³ E. Sakowicz, *Dialog Kościoła z islamem*, s. 92–93, przyp. 34.

dysproporcje ekonomiczne, społeczne i kulturalne między narodami” jako źródło zagrożenia dla pokoju⁴⁴. Jej fundamentalną treść można streścić w zdaniu: „Nowa nazwa pokoju to rozwój”⁴⁵.

Na mocy konstytucji apostołskiej *Regimini Ecclesiae Universae*⁴⁶ została dokonana reforma Kurii Rzymskiej. Potwierdziła ona istnienie w nowych strukturach zreformowanej kurii, Sekretariatu dla Niechrześcijan⁴⁷. Papież sprecyzował cel i sposób funkcjonowania Sekretariatu, do którego „należy poszukiwanie metody i dróg do nawiązania dialogu z niechrześcijanami. Troszczy się więc o to, ażeby chrześcijanie właściwie poznali i oceniali niechrześcijan oraz by ci ostatni mogli wzajemnie właściwie poznać i oceniać naukę i życie chrześcijańskie. Przyjmuje i rozważa dezyderaty ordynariuszów. Zabiega o przygotowanie tych, którzy będą zajmowali się dialogiem. Proponuje, bada i zatwierdza te inicjatywy, które podsuwa doświadczenie (nr 99)”⁴⁸.

Należy podkreślić, że w ramach Sekretariatu powstało Biuro ds. Kontaktów z Islamem, które w 1974 r. przejęło kompetencje istniejącej wcześniej Specjalnej Komisji ds. Stosunków Religijnych z Islamem⁴⁹. Komisja została powołana jako odrębne gremium, ale związane z Sekretariatem, a obecnie z Papieską Radą ds. Dialogu Międzyreligijnego. W zakresie zadań Komisji „jest promowanie i inspirowanie religijnych relacji pomiędzy Muzułmanami i Katolikami, we współpracy z innymi Chrześcijanami”⁵⁰.

W *Evangelii nuntiandi*⁵¹ Paweł VI podkreślał, że problematyka misji i temat religii niechrześcijańskich oraz dialogu z nimi powinien być rozpatrywany łącznie. Kościół otacza te religie szacunkiem, ponieważ są one „znamiennym wyrazem ducha bardzo wielu grup ludzkich; w nich bowiem przejawia się echo głosów tych, którzy przez tysiące lat szukali Boga, wprowadzając w sposób niedoskonały, ale często szczerze i należycie” (nr 53)⁵².

⁴⁴ K. Sidor, *Wzgórze Watykańskie*, Warszawa 1985, s. 236–237; zob. także Paweł VI, *Encyklika „Populorum progressio” o popieraniu rozwoju ludów*, Kraków 1967.

⁴⁵ J. Orlandis, *Kościół katolicki*, s. 80.

⁴⁶ Tekst konstytucji zob. w: F. Gioia (red.), *Interreligious Dialogue*, s. 80–81.

⁴⁷ E. Sakowicz, *Dialog Kościoła z islamem*, s. 94, przyp. 40.

⁴⁸ Por. A. Michałek, *Papieska Rada ds. Dialogu Międzyreligijnego. Rys historyczny*, Nurt SVD. Kwartalnik Misjologiczno-Religioznawczy 1–2 (2008), s. 66, przyp. 23.

⁴⁹ A. Wąs, *Kto prowadzi dialog chrześcijańsko-islamski?*, www.forum-znak.org.pl/index.php?t=sylwa&id=421/ (15 X 2007).

⁵⁰ K. Akasheh, *Nostra Aetate: 40 Years Later*, www.ewtn.com/library/CHISTORY/chrstnsm-slms.HTM/ (25 V 2012).

⁵¹ Zob. AAS 68 (1976), s. 5–76.

⁵² Por. E. Sakowicz, *Dialog międzyreligijny*, w: idem (red.), *Jan Paweł II. Encyklopedia dialogu i ekumenizmu*, Radom 2006, s. 137–138; zob. tekst *Evangelii nuntiandi*, w: Jan XXIII, Paweł VI, Jan Paweł II, *Encykliki*, 180–218; por. H.S. Ruppert, F. Arinze, *Building bridges*, s. 11.

Pielgrzymki papieskie – spotkania z muzułmanami

Pontyfikat Pawła VI przyniósł przełom w zakresie podróży apostolskich. Papież podróżował także poza kontynent europejski (9 pielgrzymek zagranicznych)⁵³. Za czasów tego pontyfikatu i Jana XXIII, papieństwo zaangażowało się w obronę zasad pokojowego współżycia narodów⁵⁴. Paweł VI przywiązywał dużą wagę do związku pokoju i sprawiedliwości, wskazując, że sprawiedliwość staje się podstawą pokoju⁵⁵. Warto wspomnieć o encyklice *Mense maio*⁵⁶ poświęconej problemowi pokoju w świecie, mającej znaczenie wewnętrzkościelne⁵⁷ i *Christi Matri Rosarii* z 15 września 1966 r., poświęconej pokojowym wysiłkom, zwłaszcza o pokój dla Wietnamu⁵⁸.

Podróż do Ziemi Świętej (4–6 stycznia 1964 r.)⁵⁹ miała wieloaspektowe i symboliczne znaczenie. Był to zwłaszcza konkretny krok na drodze ekumenicznej, a szerzej międzyreligijnej. W Izraelu⁶⁰ 5 stycznia papież podkreślił, że obejmuje swoją modlitwą wiernych i niewierzących, a przede wszystkim Żydów, uwypuklając ich rolę w dziejach religijnych ludzkości. Spotkał się z patriarchą Athenagorasem (1886–1972) i Szefem amerykańskiego Korpusu Pokoju, Sargentem Shiverem (1915–2011), który przekazał papieżowi depeszę od prezydenta Johnsona⁶¹. W Betlejem skierował odezwę do świata niechrześcijańskiego i zapelował o pokój do rządów. Ostatnim akcentem wizyty w Jerozolimie było przyjsie wielkiego muftiego, który przekazał papieżowi pozdrowienia od muzułmanów⁶². W płaszczyźnie politycznej pielgrzymka do Jerozolimy stała się bez wątpienia gestem przyjaźni wobec krajów odwiedzanych⁶³.

3 grudnia 1964 r. Paweł VI spotkał się w Bombaju z przedstawicielami religii niechrześcijańskich w auli jednej ze szkół przylegającej do miejscowej kate-

⁵³ A. Jackowski [et al.], *Wielka encyklopedia geografii świata. Religie świata. Szlaki pielgrzymkowe*, t. 15, Poznań 1999, s. 141.

⁵⁴ W. Mysłęk, *Spoleczno-polityczna doktryna*, s. 409.

⁵⁵ R. Rajewski, *Stolica Apostolska wobec rozbrojenia*, Warszawa 1989, s. 34.

⁵⁶ Zob. AAS 57 (1965), s. 353–358; Paweł VI, *Encyklika Mense Maio*, http://www.kns.gower.pl/pawel_vi/mense.htm/ (15 IV 2008).

⁵⁷ M. Wrzeszcz, *Paweł VI Szkice do portretu wielkiego papieża*, Warszawa 1979, s. 116.

⁵⁸ R. Rajewski, *Stolica Apostolska wobec uzbrojenia*, s. 31.

⁵⁹ Zob. T. Michel, M. Fitzgerald (red.), *Recognize the Spiritual*, s. 7; M.L. Fitzgerald, J. Borelli, *Interfaith dialogue*, s. 120.

⁶⁰ W. Chrostowski (red.), *Żydzi i chrześcijaństwo w dialogu. Materiały z Międzynarodowego Kolegium Teologicznego w Krakowie-Tyńcu 24–27 IV 1988*, Warszawa 1992, s. 48. Autor dodaje, że Paweł VI nigdy nie wymienił słowa „Izrael”, co wzbudziło niepokój wśród żydowskich obserwatorów.

⁶¹ Lyndon Baines Johnson – prezydent USA w latach 1963–1969.

⁶² Z. Zieliński, *Papieństwo i papieże*, s. 231–232; E. Sakowicz, *Abraham i jego wiara w świetle dokumentów Kościoła dotyczących dialogu katolicko-muzułmańskiego*, *Collectanea Theologica* 2 (2002), s. 148. E. Sakowicz dodaje, że w orędziu z Betlejem papież nie nazwał wyznawców monoteizmu po imieniu, bowiem ważniejsze było zwrócenie uwagi na tych, którzy wierzą w Boga Abrahama.

⁶³ S. Markiewicz, *Polityka Jana XXIII i Pawła VI*, Warszawa 1964, s. 343.

dry. Zwrócił się z apelem, aby ludzie wszystkich ras uznali swoje wzajemne braterstwo i razem przygotowywali lepsze jutro dla całej rodziny ludzkiej⁶⁴. 5 grudnia udał się na przedmieście świątyni Matki Boskiej, czczonej zwłaszcza przez chrześcijan i muzułmanów⁶⁵.

4 października 1965 r. przemawiał przed Zgromadzeniem Ogólnym Narodów Zjednoczonych⁶⁶. Zwrócił się wówczas o poszanowanie i obronę zagrożonych wartości humanistycznych, wyeliminowanie ze stosunków między narodami gwałtu, siły, kłamstwa, egoizmu. Wygłosił apel o pokój do wszystkich narodów: „Pokój! Pokój! Pokój! Nigdy więcej wojny!”⁶⁷. Podkreślał, że Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) powinna być mostem między narodami, a żaden naród nie powinien pomijać drugiego. Poruszył m.in. problem wolności człowieka, w tym wolności religijnej⁶⁸. To przemówienie należy do najbardziej znanych przemówień papieża w świecie. Paweł VI zaprezentował się wówczas światu jako dalekowzroczny polityk pokoju i apostoł współpracy między ludźmi ponad wszelkimi podziałami⁶⁹. Politycznie najważniejsza była właśnie podróż do siedziby ONZ⁷⁰.

Pielgrzymka do Fatimy 13 maja 1967 r. miała na celu uproszenie wewnętrznego pokoju dla Kościoła i czystość wiary po Soborze⁷¹. Wygłoszone przemówienie dotyczyło problematyki jedności Kościoła i pokoju, było gorącym apelem świata o działanie na rzecz rozbrojenia, powszechnego porozumienia i negocjacji⁷².

Paweł VI wielokrotnie wypowiadał się na temat bliskowschodniego konfliktu, dopominając się w swoich wystąpieniach swobodnego dostępu chrześcijan do Miejsc Świętych, zaprzestania działań wojennych oraz respektowania ONZ-owskich rezolucji⁷³. Podczas omówionej wizyty w Ziemi Świętej modlił się o „dobrodziejstwo pojednania rodzaju ludzkiego z Bogiem oraz o głęboką i szczerą zgodę między wszystkimi ludźmi”⁷⁴.

Eugeniusz Sakowicz, konsultor Rady do spraw Dialogu Religijnego Konferencji Episkopatu Polski, członek Komitetu do Spraw Dialogu z Religiami Niechrześcijańskimi tej Rady zauważa, że godne uwagi jest przemówienie Pawła VI

⁶⁴ M. Wrzeszcz, *Paweł VI. Szkice*, s. 136.

⁶⁵ Ibidem, s. 138.

⁶⁶ Zob. AAS 57 (1965), s. 877–885.

⁶⁷ K. Sidor, *Wzgórze Watykańskie*, s. 235.

⁶⁸ Z. Zieliński, *Papiestwo i papież*, s. 233–234.

⁶⁹ M. Wrzeszcz, *Paweł VI. Szkice*, s. 141, 147.

⁷⁰ K. Sidor, *Wzgórze Watykańskie*, s. 235; zob. też Z. Czajkowski, *Ostatnia sesja Vaticanum II*, Warszawa 1966, s. 100–114.

⁷¹ Z. Zieliński, *Papiestwo i papież*, s. 234.

⁷² M. Wrzeszcz, *Paweł VI. Szkice*, s. 150.

⁷³ G. Ignatowski, *Paweł VI i Jan Paweł I wobec bliskowschodniego procesu pokojowego (1974–1978)*, *Studia Judaica* 1/2 (2009), s. 285, przyp. 27.

⁷⁴ J.L. Tauran, *Stolica Apostolska i Ziemia Święta: sprawiedliwość i miłosierdzie*, www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THW/sprawiedliwosc_milosierdzie.htm/ (15 VI 2012).

do przedstawicieli muzułmanów w Turcji (25.07.1967, Istambuł). Papież powtórzył słowa z *DRN* nr 3 i podkreślił fakt powołania oraz wezwania muzułmanów do budowania i ustalania porządku sprawiedliwości oraz pokoju na świecie⁷⁵. Spotykając się z muftim Fikri Yavuzem wyraził swoje uznanie dla islamu i muzułmanów, zaś do rabina Dawida Aseo powiedział, że SWD szuka wspólnych dróg dla chrześcijan i Żydów na bazie Biblii⁷⁶. Innym ważnym gestem było zwrócenie chorągwi spod Lepanto światu muzułmańskiemu⁷⁷.

Paweł VI w czasie swojego pontyfikatu wielokrotnie zwracał się do wyznawców islamu. Wygłosił wiele przemówień do ambasadorów państw oraz polityków państw, w których znaczną część bądź większość mieszkańców stanowią wyznawcy islamu np.: przemówienie do parlamentu Ugandy (Kampala, 1.08.1969 r.), przemówienie do prezydenta Arabskiej Republiki Egiptu (Watykan, 8.04.1976 r.), przemówienie do nowego ambasadora Maroka (Watykan, 4.06.1976 r.)⁷⁸. Zwracając się do nowego ambasadora Pakistanu przy Stolicy Apostolskiej (18.09.1969 r., Watykan) podkreślił fakt zjednoczenia wyznawców obu religii, chrześcijan i muzułmanów, w Abrahamowej wierze⁷⁹.

Sens najdłuższej pielgrzymki na Daleki Wschód w 1970 r., trwającej dziesięć dni, wyjaśnił mówiąc: „[...] Mamy nadzieję, że przez tę podróż umocni się jedność Kościoła katolickiego, że zacieśni się więzy kolegialnej wspólnoty, że ożywi się działalność misyjna Kościoła i przyczyni się do większego porozumienia z innymi religiami w służbie postępu i pokoju [...]”⁸⁰.

29 listopada 1970 r. spotkał się z przedstawicielami innych wyznań i religii, mówiąc wówczas, że jego największym pragnieniem jest przekroczenie tego, co dzieli chrześcijan i niechrześcijan w dążeniu do wspólnego celu⁸¹.

Orędzia na Światowy Dzień Pokoju – inicjatywa Pawła VI

Paweł VI był pierwszym papieżem, który wysunął inicjatywę w 1967 r., aby pierwszy dzień każdego roku obchodzono jako Światowy Dzień Pokoju (ŚDP)⁸². 1 stycznia 1968 r. pierwszy raz obchodzono tę uroczystość w Koście-

⁷⁵ W. Kluj (red.), *Odkupienie a dialog międzyreligijny. Materiały z sympozjum w Obrze 20–21 kwietnia 1998 r.*, Poznań 1999, s. 95.

⁷⁶ Z. Zieliński, *Papieżstwo i papież*, s. 236.

⁷⁷ L. Accatoli, *Kiedy papież prosi*, s. 37.

⁷⁸ E. Sakowicz, *Dialog Kościoła z islamem*, s. 101.

⁷⁹ Idem, *Abraham i jego wiara*, s. 149.

⁸⁰ M. Wrzeszcz, *Paweł VI. Szkice*, s. 160–161, przyp. 58.

⁸¹ Ibidem, s. 165; zob. też przemówienia Pawła VI na audiencjach ogólnych w okresie od 27.12.1967 r. – 13.10.1971 r. oraz niektóre przemówienia okolicznościowe w: Paweł VI, *Trwajcie mocni w wierze*, Kraków 1974.

⁸² F. Gioia, *The Catholic Church*, s. 88.

le katolickim⁸³. Ta okoliczność jest okazją do ogłaszania pragmatycznego orędzia politycznego, które przekazywane jest na piśmie wszystkim rządóm świata⁸⁴. Paweł VI ustanowił ŚDP, aby „poświęcić myślom i postanowieniom, dotyczącym pokoju, szczególną uroczystość w pierwszym dniu roku kalendarzowego”⁸⁵, publikując 11 orędzi na ŚDP (1968–1978)⁸⁶. Tytuły orędzi papieskich na ten Dzień to: „O uroczystym obchodzeniu «Dnia Pokoju»” (1968), „Rozwój praw człowieka – drogą do pokoju” (1969), „Samowychowanie do pokoju poprzez pojednanie” (1970), „Każdy człowiek jest moim bratem” (1971), „Jeśli pragniesz pokoju, pracuj na rzecz sprawiedliwości” (1972), „Pokój jest możliwy” (1973), „Pokój zależy również od ciebie” (1974), „Pojednanie – drogą do pokoju” (1975), „Prawdziwy oręż pokoju” (1976), „Jeśli chcesz pokoju – broń życia” (1977), „Odrzucamy przemoc, popieramy pokój” (1978)⁸⁷.

Komisja *Iustitia et Pax*

Za pontyfikatu Pawła VI powołano Papieską Komisję *Iustitia et Pax* (Sprawiedliwość i Pokój – obecnie Papieska Rada *Iustitia et Pax*), której status prawny nadano w *Motu proprio Catholicam Christi Ecclesiam* z 6 stycznia 1967 r.⁸⁸ Paweł VI za doktrynalną podstawę działalności tejże Komisji uznał encyklikę *Populorum progressio*⁸⁹. Jej specyfika sprzyjała postawie, którą we Włoszech określa się za pomocą neologizmu *terzomondialismo* (trzecioświatowość). Ta postawa wynika z przekonania, że miejsce Kościoła katolickiego jest po stronie ubogich – społeczeństw i ludów⁹⁰. Komisja przygotowała wiele dokumentów poświęconych zagadnieniu wojny i pokoju, m.in. „Stolica Apostolska a rozbrojenie”⁹¹, przygotowany w związku z apelem Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 12 grudnia 1975 r., wydała dokumenty w zakresie tematyki praw człowieka, np.: „Kościół i prawa człowieka” (1974 r.)⁹² oraz „Ogólna tematyka praw

⁸³ Z. Zieliński, *Papiestwo i papież*, s. 270.

⁸⁴ L. Ring-Eifel, *Światowa potęga Watykanu*, s. 39.

⁸⁵ J. Kupny (red.), *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005, s. 342, przyp. 1103.

⁸⁶ S.C. Napiórkowski, *Pośrednia chrześcijańska służba pokojowi*, Chrześcijanin w Świecie 184 (1989), s. 45.

⁸⁷ Treść orędzi zob. w: Paweł VI, Jan Paweł II, *Orędzia papieskie na Światowy Dzień Pokoju*, K. Cywińska i in. (red.), Rzym–Lublin 1987, s. 29–103.

⁸⁸ R. Rajceki, *Stolica Apostolska wobec rozbrojenia*, s. 29, przyp. 69.

⁸⁹ S. Bieleń, *Iustitia et Pax*, w: *Leksykon pokoju*, red. J. Kukułka, Warszawa 1987, s. 58.

⁹⁰ J. Moskwa, *Prorok i polityk*, Warszawa 2003, s. 96.

⁹¹ Ibidem, s. 29–30, przyp. 74; treść tego dokumentu zob. *Stolica Apostolska a rozbrojenie*, www.kns.gower.pl/stolica/stolica.htm (24 II 2012).

⁹² *Kościół i prawa człowieka*, <http://www.kns.gower.pl/stolica/prawa.htm> (24 II 2012).

człowieka”⁹³ (1973 r.)⁹⁴. W 1971 r. powstał przy niej Komitet na rzecz Pokoju. Jego zadaniem było podejmowanie inicjatyw i prowadzenie pokojowych badań, jak również konsultacji służących pokojowi⁹⁵.

Zakończenie

Paweł VI miał kontakty z muzułmanami nie tylko na poziomie osobistym, ale także w sferze dyplomatycznej. Był pierwszym papieżem, który otworzył drzwi Watykanu, aby zwiększyć liczbę członków muzułmańskich delegacji. W czasie tego pontyfikatu oficjalne delegacje, nie tylko muzułmańskich dyplomatów, ale również muzułmańskich przywódców religijnych z Egiptu, Iraku, Iranu, Arabii Saudyjskiej i Indonezji, odwiedzały Watykan⁹⁶.

Należy podkreślić, że Paweł VI uzyskał przydomek „Papieża Pokoju”, ponieważ wykorzystywał każdą okazję, by przypomnieć o obowiązku pracy na rzecz pokoju⁹⁷. Na Stolicę Apostolską i papieża coraz częściej zaczęły się kierować oczy ludzi różnych religii⁹⁸.

Jan Wnuk w swoim dziele pt. „Vaticanium II. Episkopat Polski na Soborze Watykańskim”, streszczając nauczanie papieża powiedział „approfondimento” (pogłębienie), bowiem „Kiedy się coś zgłębia, znajduje się to, co jest istotne, odrzucając to, co jest przedawnione”⁹⁹. Paweł VI był nie tylko kontynuatorem międzyreligijnego otwarcia Jana XXIII, ale patronował soborowej kodyfikacji tego otwarcia, jak również dbał o to, aby powstały w ten sposób soborowy program międzyreligijny mógł zostać wcielony w życie¹⁰⁰.

Podsumowując, można powiedzieć, że próby znalezienia porozumienia i pokoju między religiami, w pontyfikacie Pawła VI, mieszczą się w politycznym wymiarze dialogu międzyreligijnego. Przez cały pontyfikat papież podkreślał, że wyznania chrześcijańskie i inne religie powinny ze sobą współpracować na rzecz pokoju między narodami. Harmonijne współistnienie religii ma olbrzymią wagę dla przyszłości świata, a pokojowe współzycie religii można zbudować na wzajemnym zrozumieniu, braterstwie i pojednaniu.

⁹³ Ogólna tematyka praw człowieka, <http://www.kns.gower.pl/stolica/tematyka.htm/> (24 II 2012).

⁹⁴ H. Skorowski, *Problematyka praw człowieka*, Warszawa 1999, s. 80.

⁹⁵ R. Rajcecki, *Stolica Apostolska wobec rozbrojenia*, s. 29, przyp. 71.

⁹⁶ T. Michel, M. Fitzgerald (red.), *Recognize the Spiritual*, s. 10-11.

⁹⁷ K. Sidor, *Wzgórze Watykańskie*, s. 236.

⁹⁸ M. Wrzeszcz, *Paweł VI. Szkice*, s. 363.

⁹⁹ J. Wnuk, *Vaticanium II. Episkopat Polski na Soborze Watykańskim*, Warszawa 1964, s. 15.

¹⁰⁰ S. Nagy, *Kościół na drogach jedności*, Wrocław 1985, s. 108.

THE DIALOGUE WITH ISLAM IN THE TEACHING OF POPE PAUL VI (SUMMARY)

The opening of the Catholic Church to dialogue with other religions has its roots in the Second Vatican Council (1962–1965). Declaration on the Relation of the Church to Non-Christian Religions *Nostra Aetate* announced on 28th October 1965 started the process of the Church's re-orientation towards, among others, Islam (number 3 refers to its followers). Noteworthy is the establishment of the Secretariat for Non-Christians (since 1988 the Pontifical Council for Interreligious Dialogue) in 1964 by Pope Paul VI, whose task was to conduct a dialogue with non-Christian believers in God. In 1974, he appointed, within the Secretariat, the Commission for Religious Relations with Islam. This article discusses the teaching of Pope Paul VI, who took up the challenge of the Council, giving importance to the interreligious dialogue, including the dialogue with Muslims. It indicates the areas in which, according to Paul VI, there is a need for dialogue. Especially noteworthy are the documents announced by Pope Paul VI, discussing the problem of this dialogue, including: Encyclical *Ecclesiam Suam* (1964) and *Populorum Progressio* (1967), apostolic exhortations *Postrema sessio* (1965) and *Evangelii nuntiandi* (1975). During the apostolic pilgrimages, among others, to the Holy Land (1964), Fatima (1967) and Turkey (1967), Pope Paul VI appealed for the dialogue, peace and cooperation among people over all divisions. The article also mentions the onset of speeches by Pope Paul VI for the World Day of Peace. It also underlines the appointment of the Pontifical Council for Justice and Peace *Iustitia et Pax*, discusses the specificity of its activity and lists the documents issued by it. Due to the commitment to peace, Paul VI has been nicknamed the „Pope of Peace“. The article emphasizes that the peace activity between religions and peoples during the pontificate of the Pope takes place in the political dimension of interreligious dialogue.

DIALOG PAULS VI. MIT DEM ISLAM (ZUSAMMENFASSUNG)

Die Öffnung der Kirche für den Dialog mit anderen Religionen hat ihre Quelle im Zweiten Vatikanischen Konzil (1962-1965). Mit der Erklärung über das Verhältnis der Kirche zu den nicht-christlichen Religionen *Nostra aetate*, die am 28. Oktober 1965 verlautbart wurde, begann der Prozess der Re-orientierung der Kirche u.a. gegenüber Islam (die Nr. 3 bezieht sich auf die Anhänger dieser Religion). Beachtenswert ist im Jahr 1964 die Gründung durch Papst Paul VI. des Sekretariats für Nicht Christen (seit 1988 Päpstliches Rat für den Interreligiösen Dialog), dessen Aufgabe es ist, einen Dialog mit den an Gott glaubenden Nicht Christen zu pflegen. Im Rahmen des Sekretariats wurde 1974 durch Paul VI. eine Päpstliche Kommission für religiöse Beziehungen zu den Muslimen gegründet. Im folgenden Artikel wurde die Verkündigung Paul VI. analysiert, der die Herausforderung des Konzils umgesetzt hat, indem er dem interreligiösen Dialog, darunter auch mit dem Islam, einen entsprechenden Rang verlieh. Es wurden die Ebenen untersucht, auf denen nach Paul VI. der Dialog durchgeführt werden soll. Eine Aufmerksamkeit verdienen folgende, auf den Dialog bezogene Dokumente vom Paul VI: Enzykliken *Ecclesiam suam* (1964) und *Populorum progressio* (1967) sowie apostolische Adhortationen *Postrema sessio* (1965) und *Evangelii nuntiandi* (1975). Während der apostolischen Pilgerreisen u.a. ins Heilige Land (1964), nach Fatima (1967) und in die Türkei (1967) appellierte der Papst um diesen Dialog, sowie um Frieden und Zusammenarbeit zwischen den Menschen über allen Unterschieden hinweg. Die Autorin des Artikels verweist auch auf die von Paul VI. begonnene päpstlichen Reden zum Internationalen Friedens-

tag. Sie betont ebenso die Gründung der Päpstlichen Kommission *Iustitia et Pax* während dieses Pontifikats, analysiert deren Tätigkeit und die veröffentlichten Dokumente. Dank seines Engagements für den Frieden erhielt Paul VI. den Beinamen „Papst des Friedens“. Die Autorin betont, dass das Engagement während des ganzen Pontifikats dieses Papstes für den Frieden zwischen Religionen und Nationen, im Rahmen der politischen Dimension des interreligiösen Dialogs bleibt.